

МОВНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ЮРІЯ ХОРУНЖОГО «ВІРУЮ»

У статті розглядається проблема співвідношення історичної і художньої правди у романі Юрія Хорунжого «Вірую». Окреслюються такі засоби художньої інтерпретації фактів історії України, як авторський суб'єктивізм, фільтрація фактів, принцип «життєподібності» у співвіднесеності дії з історичними орієнтирами, реаліями й фактами. Простежено, що у звертанні до минувшини внесено сьогочасний зміст, акцентовано повчальність історичного досвіду. Виявлено і систематизовано основні семантичні типи мовної експресії, продуктивності й ефективності лексичних засобів, синтаксичних і стилістичних конструкцій, що репрезентують і урізноманітнюють художнього моделювання історичних постатей з'ясовано місце і роль документів, архівних матеріалів, листів, свідчень очевидців.

Ключові слова: художня правда, історична правда, інтертекстуальність, алюзія.

У сучасному літературному процесі історичні романи актуалізують найгостріші питання та проблеми сучасного суспільства через інтерпретацію історичних фактів минулого. У процесі прочитання подій і фактів історії України з'являються нові погляди, продиктовані сьогочасним змістом та реаліями, які вимагають певної переоцінки. Автори історичної прози не просто відтворюють історичне минуле, а й намагаються дотримуватись історичної правди з метою формування патріотизму й національної свідомості у сучасного покоління.

XXI ст. в українській літературі представлено значною кількістю історичних романів та їх різновидами, серед яких «Іван Богун» Ю. Сороки, «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра, «Із сьомого дна» Я. Бакалець та Я. Яроша тощо.

Об'єктом даної статті є роман Юрія Хорунжого «Вірую». Зазначимо, що одним із ґрунтовних досліджень, присвячених саме цьому історико-біографічному роману, стала праця А.М. Меншій «Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60-90-х років ХХ ст.», де автор дослідив композиційну структуру роману, проаналізував своєрідність творчої манери Ю. Хорунжого у трансформації документально-фактографічних джерел. Проте наразі відсутнім є системний мовно-стильовий аналіз цього роману, що й визначило актуальність даної статті. Виходячи з цього, предметом статті виступають мовно-стильові особливості історичного роману Юрія Хорунжого «Вірую».

Метою статті є аналіз мовно-стильових засобів у романі.

Досягнення поставленої мети видається можливим через розв'язання таких завдань:

- виявити особливості співвідношення художньої правди та правди історичної;
- окреслити засоби художньої інтерпретації фактів історії України;

- з'ясувати місце і роль документів, архівних матеріалів, листів, свідчень очевидців у романі;
- проаналізувати засоби фіксації процесів внутрішнього світу героїв.

У романі Юрій Хорунжий виступив як справжній знавець біографії Михайла Грушевського, його громадсько-культурної, політичної, наукової діяльності. Сюжет розвивається у формі словиді-діалогу головного героя, в якому йдеться не лише про життя та діяльність Грушевського, а й розкриваються його внутрішні хвилювання, взаємини з І. Франком та С. Єфремовим, зображуються «галереї портретів видатних діячів української культури кінця XIX – початку XX ст., відтворюються складні суспільно-політичні проблеми доби через безпосереднє дослідження місця й ролі в ній М.Грушевського» [1:16].

Образ героя твориться через його вчинки, взаємини з оточуючими, психологічні портретні характеристики. У зображенні Грушевського Ю. Хорунжий послуговується документальними матеріалами слідчої справи Михайла Сергійовича з метою більшої достовірності оповіді [1]. Аналізуючи в цілому українську літературу XX ст. у своєму дисертаційному дослідженні А.М. Меншій відзначає: «...у літературі останніх десятиліть найважливішим, хоч і не єдиним показником достовірності, є документальність, яка реалізується завдяки зверненню письменників до фактів та документів» [1:10]. Для історичних романів XXI ст. характерна подібна тенденція. Виявляється, що використання архівних матеріалів, листів, свідчень очевидців, повідомлень преси – це не лише формальна прикмета сучасних історичних романів, а й одна з умов здійснення письменницького наміру – репрезентувати достовірність наративних ситуацій. У романі Юрія Хорунжого «Вірую», історична правда домінує у зображенні: навчання, роботи в НТШ, «Літературно-науковому віснику», арешт 1931 року, перебування в харківській в'язниці, допит у Москві на Луб'янці, московське заслання, написання десятичної «Історії України-Руси», обіймання посади голови Центральної Ради, створення Універсалу тощо. Автор майстерно перетворює історичну правду в художню. Як зазначає А.М. Меншій, у творі «...простежується надмірна фактографічність, природа якої полягає у прагненні автора донести до читача якомога більше інформації про постаті, замовчувані протягом десятиліть» [1:10].

Згадуючи роботу Грушевського над багатотомником «Історії України-Руси», Юрій Хорунжий переносить сучасного читача в різні історичні періоди, порушуючи інколи лінійність хронотопу. Автор використовує такий прийом композиційної мозаїчності з метою показати різні етапи історичного розвитку України. Спогади головного героя супроводжуються особистими коментарями, які виражають його бачення історії, ставлення до того, що відбувалося в минулому з позиції, яка вже знає про наслідки подібних подій. У монологах Грушевського прочитується авторський суб'єктивізм, фільтрація фактів, відсутність заангажованості зображеного, що дозволяє авторові передати власне прочитання історії. Наприклад, використовуючи прийом алюзії, Юрій Хорунжий зображує сон-зустріч Михайла Грушевського з Максимом Кривонісом. З діалогу реципієнт дізнається про осуд відступництва Хмельницького (підписання Зборівської угоди). Максим Кривоніс по-своєму розцінює такий вчинок гетьмана: «Думав про, те як би дійти згоди з панами-ляшками і як йому затримати булаву до смерті, та ще й синам віддати...» [2:141]. Показуючи славного гетьмана звичайною слабкою людиною, автор вірить: «...люди не бувають стомлені, коли вони чують, що їм кажуть робити саме те, що треба!» [2:141]. Можливо, цей прийом виправдовується ідейним задумом твору, вираженим у назві

роману: віра у краще майбутнє України, незламність народного духу. Подібне бачення історичного факту є протилежним тому, яке пропонують сучасні підручники з «Історії України»: «Не міг у цей час Б. Хмельницький повною мірою розраховувати на кримських татар... Польща мала ще досить могутній воєнний потенціал, існувала реальна загроза удару з боку Литви... Польща могла розраховувати і на підтримку своєї союзниці Австрії...» [3:153]. Таким чином, автор не ідеалізує і не возвеличує історичні події, а показує їх звичайними людьми зі своїми слабостями та страхами.

Описуючи Михайла Грушевського, письменник особливу увагу приділяє його внутрішньому світу. Головний герой зображується в декількох площинах: з одного боку – це історик, науковець, політик, громадський діяч, з другого – особистість, син, чоловік, батько. При побудові літературного образу використовуються внутрішні емоційно забарвлені монологи. Показуючи Грушевського як батька, автор надає емоційності й чутливості його мовленню через використання пестливих слів: «А моє гарне дівча... Моя Котуся, Кулюня, Катруся... Бобочка... як я тебе люблю, може через тебе і тікаю... Коли тобі гірше за легенями, я сам не свій, я трушуся зі страху...» [2:145]. Особливо ніжні лексеми адресує він дружині: «Маринця, моя Біла Шапочка, моя Біла Муфточка, моя солодашка...» [2:145]. Ю. Хорунжий чітко передає ідею про те, що М. Грушевський, як батько і чоловік, є чуйною і ніжною людиною, щасливою своєю родиною: «Любі мої дівчатка... Ви – моя відрода, що б я без вас робив...» [2:145]. У той же час Михайло Сергійович відчуває страх за власну сім'ю, коли зазнає переслідувань з боку влади. Саме найближчі й найдорожчі йому люди стають причиною тих душевних вагань, протиріч та суперечок, адже дбаючи про їхню безпеку, він змушений тікати й ховатися: «Соромно – бо тікаєш світ за очі...» [2:145].

Особливістю побудови психологічного портрету головного героя є присутність двійника-опонента, який час від часу «герзає» або «принищує». Саме з ним Грушевський буде діалоги у найгостріші моменти життя: «Та ти збожеволів. Тебе одразу ж запроторять до «дядькової хати» яко австрійського шпигуна і «мазепинця... А що їхати до Львова? Ти геть здурів – на тебе заведено адміністративну справу, яко на «гайдамацького батька»...» [2:145]. Внутрішні діалоги також є емоційно забарвленими, багатими на порівняння, епітети: «А він сміявся з моєї нерішучості: ага, і тебе прикрутило, ти завше кпинив з людей неодважних, а тепер і сам заметався як та білка у колесі...» [2:145]. Опис внутрішнього стану героя, його внутрішній світ, будується навколо побудови української державності, доказом чого є суперечливі роздуми й почуття Грушевського після призначення головою Верховної Ради: «Не приховую, що щасливий такою довірою» [2:172], «Яка то є колосальна відповідальність... На мить робиться страшнуватю» [2:173]. Про особливий емоційний стан героя свідчать риторичні запитання: «Чим скінчиться? Чи виродиться коли-небудь і переживеться безповоротна ся руйнна сила? Чи перекусають себе нарешті на смерть сі заїлі комахи й увільнять від своєї неситої злости й знищення?» [2:139].

Ще одним із визначальних засобів зображення головного героя є інтелектуальна інтертекстуальність. Михайло Сергійович цитує, повторює, переказує близько до тексту уривки з творчості Шевченка «На нашій, не своїй землі...» процитовані із усім відомої поезії «В казематі» [2:6]; латинською мовою цитує Ціцерона: «Historiam nescire simpliciter esse periculum» [2:141]; наводить приклад з уривку поеми «Жалоба киян про втраченому Магдебурзькому праву»: «Наварили горщик каші, Та не вміли виїдати, Прогуляли права

наші; Москаль буде панувати...» [2:22]; заповіді Ярослава Мудрого: «Коли будете жити в любові, Бог буде в вас і дасть вам перемогу над ворогами і житимете в згоді...» [2:29]; згадує рядки з Екклізіаста і руської біблії: «...помилуй мя, Боже, немощного і окаяного, помилуй і ущедри», «...Всему своє время, и время всякой вещи под ...на все свій час, і година своя кожній справі під небом сим» [2:36]. Під час спілкування з Франком Грушевський цитує Сковороду: «Не подобає небесних воїнств архистратигови бути сварливу, но тих, кротку». Перед читачем постає ерудована, всебічно розвинена особа з різними інтересами. Зазначимо, що для повноцінного сприйняття змісту літератури сучасний читач повинен знати філософію, історію, культуру тощо і лише за таких умов має змогу адекватно інтерпретувати текст. О.А. Галич у статті «Документальна література в умовах глобалізації» утверджує думку про те, що література ХХІ ст. розвивається на перехресті міждисциплінарності, і в романі Юрія Хорунжого «Вірую» це легко простежується [4].

З метою досягнення виразності й реалістичності літературна мова у творі часом змінюється на стилістично забарвлену лексику низького стилю: розмовно-побутовою, просторічною, діалектичною, жаргонною: «розколюся» [2:145]; «Сього разу поталанило. Вийшло на мое...» [2:65]; «людина едукована» [2:141]; «вашець» [2:141], «лепське» [2:138], «здаєцца міні» 20, «нічогонероблення» [2:12], «сницца міні всяка нісенітниця» [2:19], «міні конечно хочецца» [2:33] тощо. Діалектизми і просторіччя експресивно збагачують мовлення персонажів. Загальномовні плеоназми підкреслюють стилістичну виразність: «власними очами бачив», «клясти-проклинати», «саму самісіньку». Особливу естетичну зарядженість текстів, функціональну поліфонічність мови створюють архаїзми, історизми, говіркові елементи, діалектизми: «твердоналивний спокій», «мовчаку», «непогамовний», «дарча», «тягне... аки до трутизни» тощо.

Через те, що оповідь ведеться від імені головного персонажу, у романі переважають односкладні речення, серед яких не лише речення розповідного, але й окличного та питального характеру: «Прийм гостей. Вечеря. Міцний сон у тиші» [2:55]. «Звісно, бачу, пане докторе. Так, усе знаю!» [2:59]. Частки інтонаційно підкреслюють дії персонажів: «здоров-но», «давай-но», «отож-бо», «знали ж бо», «зустрілися-таки», «дай-то Боже». За допомогою таких засобів замальовується психологічний портрет Грушевського, адже автор передовсім намагається вмотивувати і пояснити рішення, дії та вчинки головного героя, передати його настрої та почуття.

У романі «Вірую» Ю. Хорунжий звертається до фольклору і використовує книжні та народні поетично-міфологічні фразеологізми, прислів'я, приказки: «заріс слонячою шкірою» [2: 9], «Ганнібалава клятва» [2:14], «спікши рака» [2:16], «вергав громами» [2:17], «зашорений кінь» [2:19], «стріли Амура», «заб'є баки» [2:32], «ліпше бути першим на селі, аніж остатнім у Римі» [2:40], «ділу – врем'я, а потісі – час» [2:23], «Чия б гарчала, а твоя б мовчала» [2:23], «крапля точить камінь» [2:6], «Вавилонське стовпотворіння» [2:10] тощо. Фразеологізми надають мовленню персонажів своєрідної окраси та неповторності мовлення.

Серед художніх засобів роману зустрічаються також антонімічні пари, які підсилюють зміст сказаного: «серйозно-глузлива манера професора», «друже-вороже»; філософські метафори: «...до звіра в пашу летите стрімголов», «час волікся». За допомогою паралелізму автор створює підтекст роману, який легко прочитується: «Вовк не їсть вовка, не ловить собі подібних... Але се ненажерливе плем'я поїдало власних родичів», «Іноді

здавалося, що часи насильства минуть, що се плем'я принесе мир і спокій... », «...Се люте плем'я з подвоєною енергією знову кидалося на дорогу руйн і нищення...» [2:39].

Отже, у романі Юрія Хорунжого «Вірую» автор надає перевагу історичній правді у зображенні біографічних фактів з життя Грушевського, його політичної, літературної та громадської діяльності. До художньої правди письменник звертається, відтворюючи внутрішній портрет цієї історичної постаті, її внутрішні конфлікти, почуття та емоції. Таким чином, у романі простежується гармонійне поєднання історичної правди з правдою художньою. На наш погляд, таке поєднання є ідейно виправданим. Описуючи події минулого Юрій Хорунжий вносить сьогочасний зміст, акцентуючи на повчальності історичного досвіду

Розповідаючи про певні факти з історії України, Юрій Хорунжий послуговується такими художніми засобами: авторський суб'єктивізм (простежується у певній симпатії автора до головного героя), фільтрація фактів (відсутність політичного чи ідеологічного впливу дозволяє осучаснити прочитання історії України), принцип «життєподібності», будеться на використанні автором достовірних джерел. З метою дотримання достовірності на рації, письменник опирається на «документально-фактографічні джерела» [1:11].

Відтворюючи образ Грушевського, автор не ідеалізує його, показуючи, що будь-які людські почуття йому не чужі: невпевненість, острах за життя своєї родини, за своє життя. Відтворення внутрішнього світу головного героя увиразнюється за допомогою семантичних типів мовної експресії, продуктивності й ефективності лексичних засобів, синтаксичних і стилістичних конструкцій. Семантичну систему роману збагачують такі тропи, як порівняння, епітети, метафори, плеоназми, прислів'я, приказки, фразеологізми тощо.

Отже, роман Юрія Хорунжого «Вірую» – це історичне полотно, на якому зображено не лише історичну постать, а й фрагментарно описується майже вся незаангажована історія України. Манеру, в якій виконано цю картину, можна назвати народною, адже стиль і мова є загальнодоступними, її сюжет – це сьогодення, адже підтекст прочитується й інтерпретується легко, а проблематика є актуальною і сьогодні. Значення цього художнього твору є надзвичайно великим, адже за допомогою історичних фактів автор навчає сучасного читача, намагається розкрити йому очі на реальну картину сьогодення, допомогти йому осягнути суть сучасних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Меншій А.М. Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60-90-х років ХХ ст. / А.М. Меншій // Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.
2. Хорунжий Ю. Вірую: Іст. роман / Юрій Хорунжий. – К.: Школа, 2009. – 428 с.
3. Бойко О.Д. Історія України/ О.Д. Бойко. Навч. посіб. 3-тє видання, виправлене і доповнене. – К.: Академвидав, 2006. – 688с.
4. Галич О.А. Документальна література в умовах глобалізації / О.А. Галич // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 22 (281). – С. 289 с.

Стаття надійшла до редакції 06.08.14

Н. Крыжановская, аспирант
Запорож. нац. ун-т., Запорожье

РЕЧЕВЫЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА ЮРИЯ ХОРУНЖЕГО «ВЕРУЮ»

В статье рассматривается проблема соотношения исторической правды и правды художественной в романе Юрия Хорунжего «Верую». Анализируются средства художественной интерпретации фактов истории Украины: авторский субъективизм, фильтрация фактов, принцип «жизнеподобия» в соотношении действий с историческими ориентирами, реалиями и фактами. Установлено, что в обращение к прошлому внесено современное содержание. Делается акцент на поучительности исторического опыта. Определены и систематизированы основные семантические типы речевой экспрессии, эффективности лексических средств, синтаксических и стилистических конструкций, которые раскрывают и разнообразят художественную информацию об исторических реалиях и мифологических представлениях. При рассмотрении художественного моделирования исторических личностей обозначено место и роль документов, архивных материалов, писем, свидетельств очевидцев.

Ключевые слова: художественная правда, историческая правда, интертекстуальность, аллюзия.

Kryzhanovskaya N., post-graduate student
Zaporizhia National University, Zaporizhia

LANGUAGE AND CULTURAL PECULIARITIES OF YURIY KHORUNZHYI'S HISTORICAL NOVEL "VIRUIU" ("I BELIEVE")

The article considers the problem of correlation between historical and artistic truths in Yuriy Khorunzhyi's historical novel "Viruiiu" ("I Believe"). The author outlines such means of artistic interpretation of facts from the history of Ukraine as author's subjectivism, filtration of facts, the principle of 'lifelikeness' in correlation of actions with historical landmarks, realias, and facts. It is emphasized that the present-day sense is included in turning to the past. Instructiveness of the historical experience is accentuated. The author reveals and systematizes the main semantic types of language expression, efficiency and effectiveness of lexical means, syntactic and stylistic constructions, which represent and diversify artistic information about historical realities and mythological presentations. In determining artistic modelling of historical personages, the author clears up the role and place of documents, archive materials, letters and witnesses' evidences.

Key words: artistic truth, historical truth, intertextuality, allusion.